

METAFYSIKK MED STRENGE SPILLEREGLER

En samtale med Eyjólfur Kjalar Emilsson

Av Reidar Mysen

Eyjólfur Kjalar Emilsson har vært professor i klassisk filosofi ved UiO siden 1995. Han disputerte med sin Ph.D. "Plotinus on Sense-Perception: A Philosophical and Historical Study" ved Princeton University i 1984. Denne kom så ut som en bok i 1988 og fikk betydelig internasjonal oppmerksomhet. Han har vært lektor og dósent ved Háskóli Íslands, universitetet på Island, junior fellow ved Center for Hellenic Studies, Washington D.C. og besøkende professor ved Princeton universitet. Filosofisk supplement var så heldig å få besøke en sommerbrun og shortskledd professor Emilsson i kolonihagen hans på Solvang.

Du er en veldig aktiv person på instituttet ditt, både med undervisning og utformingen av filosofiprogrammet. Men hvilke filosofiske prosjekter har du vært opptatt av den siste tiden? Jeg ser at det ligger en ganske stor bunke med papirer her på frokostbordet og jeg har hørt at du jobber med et bokprosjekt. Er dette boka?

Ja, her ligger den. Jeg har akkurat skrevet ferdig en bok som jeg ser gjennom sammen med trykkeriet nå. Det er denne som har opptatt meg de siste årene. Det er en bok om Plotins filosofi - nærmere bestemt hans metafysikk. Tittelen er "Plotinus on Intellect". Det er noe vanskelig å si i få ord hva den går ut på, men den tar opp sentrale begreper som forståelse, kunnskap, vøren, realitet/virkelighet,

selvet og selverkjennelse. Det er også et kapittel om muligheten for ikke-diskursiv tenkning og dens forhold til diskursiv tenkning. Temaet ligger omtrent innenfor disse begrepene.

Hva er eller gjør intellektet hos Plotin? Prøver det for eksempel å bli et bedre intellekt eller å konstituere seg selv?

Det er kanskje snarere slik at ved å forsøke å gjøre noe som ikke kan gjøres, så konstituerer intellektet seg selv. Det vil si at intellektet prøver å begripe det Ene, som er Plotins førstestepsprinsipp og alle tings opphav. Men fordi det Ene er absolutt enhetlig så lar det seg ikke begripe. I den forstand kan vi si at intellektet som konstituerer seg, er et resultat av et ikke helt vellykket forsøk på å begripe det Ene.

Er det å forstå og formidle Plotin et slikt prosjekt for intellektet?

Dette spørsmålet kan forstås på veldig mange måter. For eksempel som et generelt spørsmål om denne tolkningsprosessen, om det går an å forstå en tekst fra en gammel og fremmed kultur, og hvor mye av fortolkeren selv som ligger i denne prosessen. Jeg mener i hvert fall at tolkninger av slike tekster kan være beviselig gale. Det går an å

gjendrive noen tolkninger eller gjøre dem svært usannsynlige. Det er slik som i alle andre vitenskaper, men en helt eksakt vitenskap med urokkelige resultater blir det ikke. Slike resultater får man forresten aldri foruten i vitenskaper som logikk og matematikk.

Så du føler ikke at du driver med et metafysisk prosjekt selv, som aktiv tolker av Plotins tekst?

Jo, det gjør jeg nok. Jeg anser selve arbeidet som metafysikk, som filosofi. Men da som filosofi som følger veldig strenge spilleregler der spillereglene bestemmes av tekstene. Altså kan jeg ikke begynne å si ting som ikke kan forenes med teksten. Jeg kan ikke ta inn alt for mange fremmede elementer eller moderne elementer uten å ha veldig godt belegg for at det er legitimt. Dette er metafysikk med strengere spilleregler enn mye moderne filosofi. Men jeg prøver heller ikke å si at dette er sannheten om verden. Det jeg i stedet prøver å si er at her er det ett bilde av verden som er interessant og som er konsistent, og som ekspanderer våre tanker og gir oss mulighet til å se hvordan ting kunne være eller kan tenkes å være. Men det følger ikke med en påstand om at verden faktisk er slik.

Hvordan har det seg at du begynte med Plotin?

Nå har jeg holdt på med Plotin ganske lenge. Jeg har også holdt på med andre filosofer, men det er han jeg har satsset på. Folk har ofte spurt meg om jeg er plotinianer. Og jeg kan si at, nei ikke egentlig. Ikke i den forstand at jeg mener at her er sannheten. Likevel kan jeg si at da jeg begynte å jobbe med Plotin, så hadde jeg tidligere holdt på med filosofi som ikke hadde veldig mye med han å gjøre. Jeg visste svært lite om han. Grunnen var at min veileder i Princeton, Michael Frede, prøvde å overbevise sine studenter om ikke å velge Platon, Aristoteles eller førsokratikere ettersom de er veldig gjennomarbeidet, men snarere finne på noe nytt eller mindre behandlet. Jeg så meg litt rundt og hadde ikke så mye tid til å titte på mange filosofer, men Plotin var en av disse. Jeg syntes at Plotin var vanskelig og at det beste var å prøve

seg på det. Men jeg kan godt innrømme at når man har jobbet så lenge med en filosof, så tror jeg det endrer en litt. Man begynner å forstå ting gjennom hans termer, slik at de nesten blir en del av en selv. Men jeg tror ikke at dette har gjort meg til en plotinianer. Hvis jeg hadde blitt det, så hadde jeg nok skrevet veldig uforståelig eller kanskje like vanskelig som Plotin selv, og det håper jeg at jeg ikke gjør. Jeg tror det ofte er et kjennetegn på de som er overbeviste wittgensteinianere, kantianere eller hva det måtte være at de som regel ikke produserer så godt tolkningsarbeid. De greier ikke å holde den nødvendige distansen mellom seg selv og det teksten sier. De blir for ukritiske.

Hva er hovedarbeidet du føler at du har gjort med den nye boka?

Det er litt vanskelig å si. I boka er det en forholdsvis lang innledning og fire forholdsvis lange kapitler. Det høres sikkert ut som skryt, men jeg tror at hvert av kapitlene har minst én og noen ganger flere nye ideer. Nå vet jeg ikke om dette er forståelig, men jeg kan godt fortelle deg om én av dem. Det er noe jeg har slitt mye med og er mest i tvil om, men også det jeg synes er mest interessant og spennende. Jeg kan prøve å forklare deg dette nærmere. Vi har altså det Ene, noe som er absolutt enhetlig, og dernest intellektet som er ganske enhetlig, men ikke absolutt enhetlig. I tillegg har vi ganske god grunn til å tro at i følge Plotin så er intellektet

det nest mest enhetlige som er mulig. Hvis intellektet var mer enhetlig, så ville det ikke la seg skille fra det Ene. Det vil si at Plotin vil dekke alle grader av enhet og pluralitet som overhodet kan tenkes. Men likevel, på intellektets nivå så har vi to typer flerhet som ser ut til å være ganske forskjellige. På den ene siden sier han at tankegjensstanden, det som tenkes, må innebære flerhet. Ellers kunne vi ikke gripe fatt i noe når vi tenker og ser mer enn én ting. Det er derfor det Ene ikke kan tenkes, fordi det ikke innehar noen distinksjoner. På den andre side er det en dualitet mellom tenker og tenkt. Vi har altså to typer flerhet. Mellom subjekt og objekt, og mellom det som er internt i

objektet. Og da stilte jeg et spørsmål som jeg mener ikke har vært satt slik på spissen: Hvordan forholder disse seg til hverandre? Kan det hende at den ene er mer grunnleggende enn den andre, eller dukker det virkelig opp to typer flerhet på samme nivå like under det Éne? En ting til å ta i betraktning, noe som Plotin vektlegger sterkt, er at intellektets tenkning er selv-tenkning: Det tenker seg selv, hva det nå enn betyr, og ikke noe annet enn seg selv. Jeg la merke til at noen steder der han prøver å gjengi intellektets egne tanker bruker han alltid førsteperson. Intellektet bruker altså alltid førsteperson i sine tanker. Jeg synes at jeg har godt tekstuel belegg for at dette ikke er noe tilfeldig og at intellektets tanke faktisk er av formen ”jeg er F”. Det er en selvidentifiserende tanke i førsteperson, hvilket forklarer veldig godt hvordan det er en selv-tanke. Det er ikke selv-tenkning bare i den forstand at det du tenker om faktisk er deg selv, den identifiserer tenkeren. Identifiserer og konstituerer på samme tid. Med dette på plass tror jeg at vi kan løse det første spørsmålet mellom de to typer flerhet, på den ene siden subjekt/objekt og den andre interne distinksjoner i objektet. I tanken ”jeg er F” så blir de to typene flerhet ett. Det er en distinksjon mellom jeget og F-en, som er en subjekt/objekt - distinksjon. Men tanken ”jeg er F” innebærer en distinksjon mellom ”jeget” og F-en, slik at vi har begge to i ett.

I ett?

At denne tanken ”er F” forener dem. Og de er begge der. Og hvis den første tanken skal være en selv-tanke, hvis selv-tanken har formen ”er F” og hvis ”jeg er F” innebærer to typer flerhet i ett så oppstår de to typene flerhet samtidig i denne type tanken.

Det ser ut som om du går for forslaget der de to typer flerhet på samme plan i intellektet.

Og ingen av dem er mer grunnleggende en den andre.

Føler du at du er på trygg grunn nå?

Nei, ikke absolutt. Jeg har mine øyeblikk av tvil.

Hvilke problemer tenker du på?

Tja, kanskje det bare er nervøsitet. At jeg overser noe. Og at det kanskje er en logisk brist et sted.

Hva slags ny informasjon gir ”jeg er F”?

Her må vi ta hensyn til at på dette stadiet hos Plotin

befinner vi oss i en helt unik situasjon. Vi tenker oss at vi bare har det Ene, og begynner der. Det betyr at det ikke finnes noe annet enn det Ene der ute. Og hvis det skulle oppstå en tanke, så er det ikke noe gjenstand der som den tanken kan matche. Det Ene er ikke en mulig gjenstand for en tanke. Det er ikke noen ting i det hele tatt, og det er heller ikke noe ”selv” eller ”jeg” på den ene siden som er atskilt fra tingene på den andre siden. Men begge to oppstår samtidig, i det som jeg oppfatter som en slags splitting hos det Ene. Det oppstår som to momenter. Det skjer ikke slik at på den ene siden stråler det et ”jeg” ut ifra det Ene og på den andre siden en F, en gjenstand for tanken, der ”jeget” prøver å fange F-en. Det er heller slik at det oppstår en aktivitet. Denne er tanken ”jeg er F”, uten at disse momentene noen gang har eksistert atskilt. Du tar bare aktiviteten og tanken ”jeg er F”, det er en førstebegivenhet i verden, og i den aktiviteten eksisterer ”jeget” og F-en som momenter. De eksisterer bare der.

Vi kan vel si at ”Plotinus on Sense-Perception: A Philosophical Study” fra 1988 er ditt hovedverk hittil. Hvor føler du at du står nå i forhold til arbeidet du gjorde da?

Denne boka her er noe ganske annet og tar opp andre ting. En ting jeg gjorde i den første boken var at jeg i veldig stor grad ignorerte metafysikken til Plotin. Jeg tok den bare med i den grad det var absolutt nødvendig. I den forstand kan man si at min nye bok kanskje er et naturlig neste skritt.

Er det et neste skritt etter denne igjen?

Hele mitt fokus i det siste har vært på dette bokprosjektet, og jeg har ikke begynt å se så mye fremover ennå. Men det er én ting jeg har hatt lyst til å fullføre i veldig mange år. Jeg har lenge hatt et utkast - flere versjoner av et utkast faktisk - til en artikkel om en passasje av Platon om dyd, en passasje Plotin også tar opp. Jeg synes den er verdt et større arbeid, men jeg har utsatt det veldig lenge. Det er Statens bok 4, 443c der Platon begynner med å si at den sanne rettferdighet ikke er rettferdighet i ytre handlinger, men har med sjelens indre å gjøre. Og at den ytre rettferdighet er et skyggebilde, eidolon, av den indre. Det sentrale spørsmålet blir da hvorvidt man kan generalisere og si at dydige handlinger er skyggebilder eller etterligninger av en indre dyd i sjelen. Vi kan kanskje generalisere enda mer og si at handlinger overhodet er etterligninger av sjelstilstander, og da mener jeg etterligninger i samme forstand som man sier at sansbare ting er etterligninger av ideer.

Slik at vi først har et etterligningsforhold mellom sjel og ideene og videre et etterligningsforhold mellom handlinger og sjel?

Ja, og hvorvidt handlinger er gode eller dårlige avhenger av en dydig og god sjel som igjen er avhengig av et godt etterligningsforhold mellom sjel og ideene.

Mange lurer sikkert på hvorvidt historisk filosofi egentlig har en plass blant tematikken til moderne tenkere. Hva tenker du om dette?

Filosofihistorien har vært og er en betydelig del av filosofien, helt siden antikken. Spørsmålet er om det er en rimelig grunn til å ha det slik. Noen mener at slike grunner egentlig ikke foreligger og at vi snarere burde konsentrere oss om moderne filosofi der man først og fremst leser artikler som omhandler de nyeste resultatene innenfor faget. For å takle denne problemstillingen kan man selvsagt stille seg dyptgripende spørsmål om for eksempel hva filosofi er i sitt vesen, men selv tenker jeg mer pragmatisk på dette spørsmålet. Det vi ser i den mer systematiske filosofien er at det dukker opp ideer som veldig mange blir opptatt av en stund, og det florerer med artikler og bøker. Men som

regel kjører disse ideene seg fast før eller senere. Man innser noe som ikke kan løses, og det er ofte to, tre fløyer eller posisjoner som har låst seg og som hindrer progresjon i debatten. Man kan også simpelthen bli lei av debatten og problemstillingene og ønske å gå over til noe annet. Hva gjør man når man kommer til en slik blindgate? Jeg tror at hvis vi ikke hadde hatt den filosofiske tradisjonen, så ville filosofene miste en reservebank som man kan komme tilbake til når ting går dårlig. Vi har sett mye slik graving i reservebanken i det siste, med mye aktivitet rundt Platon, Aristoteles og stoikerne innenfor etikken, men også om ting/substans der for eksempel Strawson begynner med en kantiansk prosjekt, men slutter med et som er veldig aristotelisk. Det samme gjelder for eksempel ideen om rigide designatorer, som gjorde aristotelisk essensialisme attraktiv på 70- og 80-tallet. Jeg kunne nevnt mange flere eksempler på slike tilfeller. Jeg synes det er veldig synd at mange moderne filosofers kunnskap om tradisjonen er så begrenset og kanskje bare blir svakere. Nå kan man ikke lære alt, men historisk kunnskap gir en stor grad av bredde og frihet. Mange av de store tenkerne både i den analytiske og kontinentale tradisjonen hadde en klassisk opplæring. Jeg er overbevist om at dette har bidratt til hva de har fått til.